

FUZÛLÎ'NİN LEYLÂ VÜ MECNÛN MESNEVİSİNDEKİ
“EYLE SER-MESTEM Kİ...” GAZELİNE YAZILAN MUSAMMAT VE NAZİRELER

*Musammat and Similar Poems Written to the “Eyle ser-mestem ki..”
Ghazal in Fuzûlî’s Leyla and Mecnûn Masnavi*

İlyas KAYAOKAY¹

¹ Doç. Dr. Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kayaokay_2323@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-8544-2307.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 31.05.2024

Kabul/Accepted: 03.07.2024

DOI:10.20322/littera.1492604

Anahtar Kelimeler

Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn, divan edebiyatı, gazel, tahmis, nazire.

ÖZ

16. asrın zirve şahsiyetlerinden Fuzûlî-i Bağdadî'nin (1483-1556), *Divan'ı* kadar *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi de edebiyatımıza büyük etki etmiştir. Mesnevinin kendisi gibi içerisinde yer alan bazı şiirler, asırlarca sevilerek okunmuş ve çeşitli formlarda da bestelenmiştir. Bilhassa aşk karşısındaki çaresizliği, hayranlık ve hayreti en samimi şekilde Mecnûn'un lisanından duyduğumuz “eyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedür” mısraıyla başlayan gazel, kanaatimizce mesneviyi gölgede bırakacak kadar hissiyatlı bir gazeldir. *Leylâ ile Mecnûn*'un 2658-2662 no'lu beyitleri arasında bulunan beş beyitlik mezkûr gazel, çeşitli şiir mecmualarına alınmış, 16. asırdan 21. asra kadar onlarca şair tarafından tanzir, tazmin ve tahmis gibi musammatlar yazılmıştır. Fuzûlî'nin adı geçen gazeline Şeyh Gâlib, Baba Tâhir, Şeref Hanım, Abdî, Emrî Murad ve Sipâhî olmak üzere altı şair tahmis, Âkif' ise tesdis yazmıştır. 16. asırdan Usûlî ve Bağdatlı Rûhî, 17. asırdan Kâşif Es'ad, 18. asırdan Âsaf, 19. asırdan Sutûrî, Ahmed Cezbî, Musâ Kâzım, Şeref Hanım, Abdî, Yenişehirli Avnî, Nâmık Kemâlî Ahmed Kâmil ve Alî Emîrî, 20. asırdan Mestî ve Muhyiddin Râif de bu gazeli tanzir etmiştir.

Bu çalışmada, beş yüzden fazla divan ve şiir mecmuasının taranması neticesinde elde edilen otuz civarında nazire, tesdis ve tahmin tanıtımı yapılmıştır. Zemin gazelin Fuzûlî'ye ait olup olmadığı ve başka nazire kollarının teşekkül edip etmediği soruları da yapılan mukayeselerle cevap bulunmuştur. Fuzûlî'nin bu gazeli özelinde, onun klâsik edebiyatımıza tesiri ile nazire geleneğinin işlev ve önemine dikkat çekilerek alana katkı sunulmuştur.

ABSTRACT

Keywords

Fuzûlî, Leylâ and Mecnûn, diwan literature, ghazal, tahmis, similar poem.

Fuzûlî-i Bağdadî (1483-1556), one of the pinnacle figures of the 16th century, had a great influence on our literature as much as his Diwan, Leylâ and Mecnûn. Some of the poems in the masnavi, as well as the masnavi itself, have been admired for centuries and composed in various forms. In particular, the ode that begins with the line “öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedür”, in which we hear the helplessness, admiration and amazement in the face of love in the most sincere language of Mecnûn, is a poignant ode that even overshadows the masnavi. The aforementioned ghazal, which is found between couplets 2658-2662 of Leylâ and Mecnûn, has been included in various poetry collections, and dozens of poets from the 16th to the 21st centuries have written similar poem “tazmin” and “musammat” to this five couplet poem. Six poets, Şeyh Gâlib, Baba Tâhir, Şeref Hanım, Abdî, Emrî Murad and Sipâhî, wrote tahmis and Âkif' wrote tesdis to Fuzûlî's aforementioned

ghazal. Usûlî and Bağdatlı Rûhî from the 16th century, Kâşif Es'ad from the 17th century, Âsaf from the 18th century, Sutûrî, Ahmed Cezbî, Musâ Kâzım, Şeref Hanım, Abdî, Yenişehirli Avnî, Nâmık Kemâli Ahmed Kâmil and Alî Emîrî from the 17th century, Mestî and Muhyiddin Râif from the 20th century also wrote tanzir to this ghazal.

In this article, we present around thirty similar poem, "tesdis" and "tahmis", which were obtained as a result of scanning more than five hundred divans and poetry collections. In addition, the questions of whether the ground ghazal belongs to Fuzûlî and whether other branches of similar poem have been formed have been answered through comparisons. In the specific case of a ghazal of Fuzûlî, his influence on our classical literature and the function of the tradition of similar poem are emphasized and a contribution is made to the field.

Atıf/Citation: Kayaokay, İ. (2024), "Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisindeki "Eyle Ser-Mestem Ki..." Gazeline Yazılan Musammat ve Nazireler", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 10/3, 342-371.

Sorumlu yazar/Corresponding author: İlyas KAYAOKAY, kayaokay_2323@hotmail.com

GİRİŞ

Türk edebiyatının ilk beş zirve ismi arasında gösterebileceğimiz Fuzûlî-i Bağdâdî (1483-1556), eserlerine en fazla tanzir, tazmin ve başta tahmis olmak üzere çeşitli musammatlar yazılan şairlerin başında gelmektedir. Bu yazımızda, onun bir gazelinin divan ve mecmualarda bıraktığı tesirin izleri sürülerek klasik edebiyatımıza olan katkısı izah edilecektir. Fuzûlî'nin bu hususta seçilen gazeli, onun *Divan'*ında değil *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi içerisinde 2658-2662 no'lu beyitler arasında yer alan beş beyitlik meşhur manzumesidir:

Eyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedür
Men kimem sâkî olan kimdür mey ü sahbâ nedür

Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem
Sorsa canân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür

Vasldan çün 'âşıkı müstagnî eyler bir visâl
Âşıkâ ma'şûkdan her dem bu istignâ nedür

Hikmet-i dünyâ vü mâ-fi hâ bilen 'ârif degül
'Ârif oldur bilmeye dünyâ vü mâ-fihâ nedür

Âh ü feryâdun Fuzûlî incidüpdür 'âlemi
Ger belâ-yı² 'aşk ile hoşnûd isen gavgâ nedür (Doğan, 2000: 475-476)

"Mecnûn dilinden" söylenen *fâilâtun fâilâtun fâilâtün fâilün* kalıplı bu gazel, mesnevîde Mecnûn'un aşk karşısındaki şaşkınlığını ifade etmektedir. Leylâ'yı tanımayan Mecnûn, maşukuna bu kalbe tesir eden şiiri okumuştur. Bu gazel, bir nevi mesnevinin de önüne geçmiş ve asırlarca şairler tarafından sevilerek okunmuştur. Leylâ'nın da aynı vezin, kafiye ve redifte cevabı vardır ancak Mecnûn 'un gazeli kadar meşhur olamamıştır. Gazel, çeşitli formlarda bestelenerek (Çıpan, 1997: 111) musikimizde de yer edinmiştir. Günümüzde Harput musikisinde bayati makamında kürsübaşlarında icra edilmektedir. Bu makalede, beş yüzden fazla divan ve şiir mecmuası

² Bazı yerlerde "Kerbela-yı" şeklinde okunmuştur.

taranarak bahsi geçen gazele yazılan nazire ve musammatlar tespit edilmiştir. Tazirler fişlenirken şu üç kriter esas alınmış olup nazire benzeri ve selh sayılabilecek manzumeler dikkate alınmamıştır:

1. Örnek alınan şiirle, yani zemin şiirle veya model şiirle vezin birliği
2. Zemin/model şiirle kafiye varsa redif birliği
3. Zemin/model şiirle söyleyiş (edâ) anlam ve hayal benzerliği (Köksal, 2018: 37)

Eldedilen veriler önce nazım şekline göre tasnif edilmiş ardından kronolojik sıraya uygun şekilde tanıtılmıştır. Manzumeler, nazire geleneği çerçevesinde vezin, kafiye, redif, dil anlatım ve muhteva açısından kısaca değerlendirilmiş, şiirlerin tam hâli de ilave edilmiştir. Zemin gazelin Fuzûlî'ye ait olduğu tespit edilmiş ve çağdaş Usûlî tarafından başlatılan yeni nazire kolu da tanıtılmıştır.

1. Fuzûlî'nin Gazeline Yazılan Musammatlar

1.1. Tesdisler

1.1.1. Âkif'in Tesdisi

19. asır şairlerinden Âkif (ö. 1828), Fuzûlî'nin gazellerine nazire ve tahmis yazan şairlerdendir. Fuzûlî'nin "yakma cânım nâle-i bî-ihhtiyârımdan sakın" mısraıyla başlayan yedi beyitlik gazelinin altı beytini tahmis etmiştir. Divan'ındaki bir musammat da Fuzûlî'nin "öyle sermestem ki..." gazeline yazılan tesdistir. Her ne kadar "gazeli müseddes" şeklinde başlık verilmiş olsa da tesdistir. Fuzûlî'nin gazelinin sadece matla beyti her bendin sonunda tekrar edilmiştir. Bu yönüyle müseddes-i mütekerrirlere benzemektedir. Beş bentlik bu tesdis, tespitimize göre Fuzûlî'nin zikredilen gazeline yazılan tek farklı musammattır.

Reh-neverd-i kûhsâr-ı firkatim sahrâ nedir
Ben o Mecnûn'um ki bilmem Kays-ı bî-pervâ nedir
Dûstum fark-ı ruhunda mihr-i pertev-zâ nedir
Hasret-i la'lin unutturdu mey-i hamrâ nedir
Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir
Men kimem sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir

Koymam elden yüz çevirsen de şikâf-ı dâmenin
Alurum Ken'ân ise bûy-ı ter-pîrâhenin
Eyledim hicrinde âyîne hayâl-i gerdenin
Hâsılı germ-ülfet-i câm-ı firâkınla senin
Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir
Men kimem sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir

Şâm-ı hicrinde hayâl etdikçe mâh-ı tal'atın
Bildim ey meh-rû felekde neydüğün mâhiyyetin
Bî-vefâ fehmi eyleyim ben ki degildir hâcetin
Nûş oldun ben ise dârû-yı bezm-i firkatın
Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir
Men kimem sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir

Âh edersem kûşe-i hicrinde çok mı dilberâ
Bilmez idim tâ bu rûtbe düşüğün gönüm sana
Sâkî-i devr etdi âhir câm-ı vaslından cüdâ
Mest-i mahmûram neyem bilmem ne hâl oldu bana

*Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir
Men kimem sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir*

Bilmez idim ben zehir-âb oldığın câm-ı firâk
Aşdı başımdan çenâr-âsâ şerâr-ı iştîyâk
Serv-i nâzım sâye-i lutfundan oldum çün ırak
'Âkifa bu râzı kıl vâ-beste-i rûz-ı telâk
*Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir
Men kimem sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir* (Admış, 2007: 317-318)

1.2. Tahmisler

1.2.1. Şeyh Gâlib'in Tahmisi

18. asrın büyük şairi Şeyh Gâlib (1757-1799), Fuzûlî'nin bazı gazelleriyle bir müseddesine nazire yazmış ve onun iki gazelini de tahmis etmiştir. *Divan'*ındaki "yâr hâl-i dilimi zâr bilipdir bilirem" mısraıyla başlayan gazeliyle birlikte *Leyla vü Mecnun* mesnevisinde zikredilen gazel de tahmis edilmiştir. Tahmis, beş beytin tamamına, sırasına uygun şekilde ve aynı güzellikte yapılmıştır.

Sorma benden meşreb-i rindân-ı bî-pervâ nedir
Matlab-ı bî-matlabân-ı vâdî-i sevdâ nedir
Tavr-ı mestân-ı şarâb-ı nergis-i şehîlâ nedir
*Öyle ser-mestim ki idrâk etmezem dünyâ nedir
Men kim sâkî olan kimdir mey ü sahbâ nedir*

Çarhdan tab'-ı hüner-pîrâ için kâm isterem
Özge nâ-kâmım ki ol rüsvâ için kâm isterem
Kâfir-i bî-dînden Mevlâ için kâm isterem
*Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem
Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir*

Gamzesinde münderic sırr-ı celâl ü hem cemâl
Hatt-ı pür-şûr ile fikr-i bî-me'âlim pür-melâl
Haşre dek peyveste olmak yâ neden bu kıl ü kâl
*Vasıldan çün âşıkı müstagnî eyler bir visâl
'Âşıkâ ma'sûkdan her dem bu istignâ nedir*

Vasf-ı hüsnü pâk ü müstesnâ bilen ârif degil
Kadd-i yârı cümleden bâlâ bilen ârif degil
Öz vücûdun âlem-i kübrâ bilen ârif degil
*Hikmet-i dünyâ ve mâ-fi-hâ bilen ârif degil
Ârif oldur bilmeye dünyâ vü mâ-fi-hâ nedir*

Nakd-ı ömrünle değışdinse eger dâg-ı gamı
Levh-i sînenden silersin nakş-ı kayd-ı merhemi
Tab'-ı Gâlib'le hemân sâ'at kılırsın hem-demi
*Âh u feryâdın Fuzûlî incidipdir âlemi
Ger belâ-yı aşk ile hoşnûd isen gavgâ nedir* (Okçu, 2011: 291-292)

1.2.2. Tâhir'in Tahmisi

18. asır şairlerinden Halîfe-zâde Mehmed Tâhir'in (ö. 1774) tespit ettiğimiz tahmisi, bir musammat mecmuası içerisinde kayıtlıdır. Aynı mecmuada Şeyh Gâlib'in de tahmisi yer almaktadır. Tâhir'in tahmisi, beş bendin

tamamına olup zemin gazelin beyitleri, nüsha farkı olmaksızın sırasına uygun şekildedir. Yalnızca ilk bentte kafiye aksaklığı bulunmaktadır. Tâhir'in eklediği mısralarla Fuzûlî'nin beyitleri arasında konu bütünlüğü yoktur.

Zâhidâ efsân-ile bu itdügün da'vâ nedür
 'Âşıkı gör şem'-i 'ışka yanmaga pervânedür
 Şişe-i nâmûs u 'ârı kırmışam rüsvâ nedür
 Öyle sermestem ki idrâk itmezem dünyâ nedür
 Ben kimem sâkî olan kimdür mey ü sahbâ nedür

Cevr-i cânân ile memlû bezm-i hengâm isterem
 Düşmişem kûy-ı harâbât içre ârâm isterem
 Meclis-i mahbûblar âmâde ikdâm isterem
 Gerçi cânândan dil-i şeydâ için câm isterem
 Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür

Zât-ı Hakk'ı zât-ı Hak'la buldılar ehl-i kemâl
 'Âşıkâne dehr-i dünü eylesün bir kez hayâl
 Olmaz illâ olsa idi hikmetinden ger su'âl
 Vasıldan çün 'âşıkâ müstagnî eyler bir visâl
 'Âşıkâ ma'şûkdan her dem bu istignâ nedür

Nûş idüp câm-ı sakâhum rabbühüm iy zinde-dil
 Terk-i terk ol terk-i tecrîd-ile eyle mu'tedil
 Bî-haber ol mâ-sivâdan gayra tâlib olmagıl
 Hikmet-i dünyâ vü mâfihâ bilen 'ârif degül
 'Ârif oldur bilmeye dünyâ vü mâfihâ nedür

Aglamakla çün ezelde Tâhir oldu âdemî
 Gûş ider 'uşşâklar her dem figân-ı âdemi
 Bende-i Âl-i 'Abâ'yum eylerem çün mâtemi
 Âh u feryâdun Fuzûlî inledüpdür 'âlemi
 Ger belâ-yı 'aşk-ile hoşnûd isen gavgâ nedür (Direkli, 2022: 703-704)

1.2.3. Abdî'nin Tahmisi

19. asır şairlerinden Abdî-i Karahisarî (ö. 1884), Fuzûlî'nin bazı manzumelerine nazireler yazmış ve söz konusu gazelin de hem tahmis hem tanzir etmiştir. Abdî, gazelin beş beytini de tahmis etmiş olup zemin gazelde bazı küçük nüanslar göze çarpmaktadır. Zemin metninde dördüncü sırada yer alan beytin, tahmiste ikinci sırada yer aldığı görülür. İlk bentteki kafiye uyumsuzluğu dışında şiirin şekil hususiyetlerinde bir kusur yoktur. Gâlib'in tahmisine kıyasla muhteva olarak daha zayıf bir manzume olduğu söylenebilir. Dil ve üslup ise Fuzûlî seviyesinde değildir.

Gark-ı seylâb-ı şarâbım bilmezem deryâ nedir
 Sormasın cânân beni huşyâr yâ dîvânedir
 'Aşk-ı yâre sahn-ı sînem gerçi mihmân-hânedir
 Öyle ser-mestim ki idrâk etmezem dünyâ nedir
 Ben kimem sâkî olan kimdir mey ü sahbâ nedir

Olamaz hey'et-şinâsân-ı kevâkib ehl-i dil
 Da'vi-i dâniş olur isbât-ı 'irfâna muhill
 Bundan olur tab'-ı erbâb-ı ma'ârif münfe'il
 Hikmet-i dünyâ vü mâ-fihâ bilen 'ârif degil

‘Ârif oldur bilmeye dünyâ vü mâ-fihâ nedir

Ben demem ki hem-nişîn olsun bana rûz u leyâl
Eylemem cânâna bu matlab için ‘atf u bâl
Ya niçin ikide birde bana eyler infi‘âl
Vasldan çok ‘âşıkı müstagni eyler bir visâl
‘Âşıkâ ma‘şûkdan her dem bu istignâ nedir

Gâh olur cânândan bir câm-ı gül-fâm isterim
Gâh nûş-ı bâdeye hakkımda ibrâm isterim
Vasla meylin gösterir îmâ vü îhâm isterim
Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterim
Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir

Sît-i nâlen ‘Abdiyâ bîzâr edipdir ‘âlemi
Âh-ı dil mâtem-serâya döndürüpdür ‘âlemi
Na‘re-i cân-sûz-ı efgânın tutupdur ‘âlemi
Âh u feryâdın Fuzûlî incidipdür ‘âlemi
Ger belâ-yı ‘aşkdan hoşnûd isen gavga nedir (Sağlam, 2011: 226)

1.2.4. Şeref Hanım'ın Tahmisi

19. asrın kadın şairlerinden Şeref Hanım (1809-1861) da bu gazele hem tahmis hem nazire yazmıştır. Onun tahmisi de beş beytin tamaminadır. Zemin metindeki beyitlerin sırasına uygun şekildedir ve bir mısra haricinde kelime farklılığı söz konusu değildir. Zemin şiirde “bir visâl” olan kelime, üçüncü bentte “bir hayâl” şeklindedir. Kafiye, redif ve vezinde aksaklıklar görülmeyen manzumede, Fuzûlî'nin dil ve üslubu yoğun şekilde hissedilmektedir. Eklenen mısralar, Fuzûlî'nin beyitleriyle konu bütünlüğü açısından uyumludur.

‘Aşk ile bîhûde âyâ itdigim da‘vâ nedir
Gerçi Mecnûn’um sorulsa bilmezem Leylâ nedir
Özge bî-hûşem ki bilmem matlabım hâlâ nedir
Öyle ser-mestem ki idrâk itmezem dünyâ nedir
Ben kimem sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir

Cân fedâ itmekde yâre sanma ibrâm isterim
Ben şehîd-i tîg-ı ‘aşk olmak ile nâm isterim
Cümle hâtır-hâh u maksûdum velî tâm isterim
Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterim
Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir

Çekme gam yâr ey gönül itmez ise ‘arz-ı cemâl
‘Âlem-i endîşede âmâdedir bezm-i visâl
Pertev-i mihr-i mahabbet dilde buldukda kemâl
Vasldan ger ‘âşıkı müstagnî eyler bir hayâl
‘Âşıkâ ma‘şûkdan her dem bu istignâ nedir

Kıymet-i cân u serin hâşâ bilen ‘ârif degil
Fikret-i imrûz ile ferdâ bilen ‘ârif degil
Ârzû-yı cennet ü havrâ bilen ‘ârif degil
Hikmet-i dünyâ vü mâ-fihâ bilen ‘ârif degil
‘Ârif oldur bilmeye dünyâ vü mâ-fihâ nedir

Pend idüp dirdin Şeref bir bilme sabr it her demi
 Vâkîf-ı râz eyleme âhınla yâd u mahremi
 Gör ne hâle kor imiş derd-i mahabbet âdemi
 Âh u feryâdın Fuzûlî incidüpdür 'âlemi
 Ger belâ-yı 'aşk ile hoşnûd isen gavgâ nedir (Arslan, 2018: 144)

1.2.5. Emrî Murad'ın Tahmisleri

Emrî Murad (1851-1917), Fuzûlî'ye en çok tahmis yazan şairlerin başında gelir. *Divan'*ında bulunan 150 civarındaki tahmisinden on ikisinin Fuzûlî'nin on farklı gazeline yazıldığı müşahede edilmektedir. Fuzûlî *Divan'*ındaki "Subh-dem güzlâr içinde çaldı bülbül ergânûn" mısraıyla başlayan gazelinin beş beytine, "Küfr-i zülfün salalı rahneler îmânımıza" mısraıyla başlayan gazelinin dört beytine ve "Nice yıllardır ser-i kûy-ı melâmet bekleriz" mısraıyla başlayan gazelinin sekiz beytine iki farklı tahmis yazmıştır. "Bende Mecnûn'dan füzûn 'âşıklık isti'dâdı var" mısraıyla başlayan gazelinin altı beytine, "Penbe-i dâg-ı cünûn içre nihândır bedenim" mısraıyla başlayan gazelinin altı beytine, "Gel yürü lutf eyle ey serv-i hırâmânım benim" mısraıyla başlayan gazelinin beş beytine, "Kerem kıl kesme sâkî iltifâtın bî-nevâlardan" mısraıyla başlayan gazelinin beş beytine, "Kıldı ol serv-i sihir-nâz ile hamâma hirâm" mısraıyla başlayan gazelinin on beytine ve "Beni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı" musammat gazelinin yedi beytine tahmis yazmıştır.

Yine Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi içerisinde yer alan bahsi geçen gazelinin beş beytine de iki farklı tahmisi vardır. Abdî'nin neden iki tahmis yazdığı bilinmemekle birlikte iki musammatta benzerlikler mevcuttur. İlk mısralar "öyle Mecnûnam ki" ibaresiyle başlamaktadır. Beşer bentlik iki tahmiste de zemin metindeki beyitlerin sırası aynıdır. Yalnızca ikinci bentteki "bir visâl" kelimesi Şeref Hanım'ın tahmisindeki gibi "bir hayâl" şeklindedir. İki manzumede de dil ve üslup zemin metne yakın olup eklenen mısralarda konu bütünlüğü vardır.

Öyle Mecnûnam ki ben fark etmezem Leylâ nedir
 Anlamam ednâ nedir bilmem dahı a'lâ nedir
 Verseler de istemem ben rütbe-i bâlâ nedir
 Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir
 Ben kimim sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir

Cân fedâ etmekle cânân râhına nâm isterim
 Kûy-ı dil-dâre varınca öyle in'âm isterim
 Verse destinle leb-â-leb bâde bir câm isterim
 Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterim
 Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir

Bi'z-zarûr geldim cihâne ben gidersem pür melâl
 Öldürürse hasret-i hecrinde dil-dârım vebâl
 Eyley 'âlemde cefâ yetmez bu hâle intikâl
 Vasldan çün 'âşıkı müstagni eyley bir visâl
 'Âşıkı ma'sûkdan her dem bu istignâ nedir

Her ne isterse yapar fikrinde insân müstakil
 Çünkü halk etmiş seni Allah sana vermiş 'akıl
 Sen sebât göster sakın olma bu 'âlemde sefil
 Hikmet-i dünyâ vü mâfihâ bilen 'ârif degil
 'Ârif oldur bilmeye dünyâ ve mâ fihâ nedir

Yâreler açdı ciger gâhımda bulsun merhemi
 Sana lâzım Emrî terk et gayrı bu câm-ı Cemi
 Zevk ise fikrin gözet bul kendine bir mahremi
 Âh ü feryâdın Fuzûlî incidipdir 'âlemi
 Ger belâ-yı 'aşk ile hoşnûd isen gavgâ nedir (Öztahtalı, 2009: 446-447)

2.
 Öyle Mecnûnum ki bilmem sorsalar Leylâ nedir
 Bilmezem bilmem cihânda etdigim da'vâ nedir
 Derde düşdüm bilmedim derdim benim hâlâ nedir
 Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir
 Ben kimim sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir

Düşmüşem bir vechile dünyâda ben nâm istemem
 Bir cânım var yâre versem ana ibrâm istemem
 Kûy-ı yârda cennet olsa gayrı ârâm istemem
 Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm istemem
 Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir

Çekme gam bir gün sana elbette yâr eyler visâl
 Hiç fütûr etme sana elbetde 'arz eyler cemâl
 Hâsılı beyhûde degmez etdigin bu kıl u kâl
 Vasl eden çün 'âşıkı müstagni eyler bir hayâl
 'Âşıkâ ma'şûkdan her dem bu istignâ nedir

Bilmiş ol 'âlemde sen dünyâ bilen 'ârif degil
 Devlet-i ikbâl hem hâşâ bilen 'ârif degil
 Her husûsda gün bilip ferdâ bilen 'ârif degil
 Hikmet-i dünyâ vü mâfihâ bilen 'ârif degil
 'Ârif oldur bilmeye dünyâ ve mâ fihâ nedir

Bir zemân Emrî sakın terk eyleme câm-ı Cemi
 Kendine mahrem deme her gördüğün her mahremi
 Aldanırsın gördüğün âdem desen her âdemi
 Âh ü feryâdın Fuzûlî incidipdir 'âlemi
 Ger belâ-yı 'aşk ile hoşnûd isen gavgâ nedir (Öztahtalı, 2009: 592-593)

1.2.6. Sipâhî'nin Tahmisi

Tahran'da bulunan bir şiir mecmuasında Sipâhî mahlaslı kim olduğu meçhul bir şairin, Fuzûlî'nin adı geçen gazeline yazılmış beş bentlik bir tahmisinin olduğunu Ahmet Tanyıldız bir makalesinde (2015: 33) bildirmektedir. Tanyıldız sadece tahminin ilk bendini, sehven bir mısraı eksik olarak vermiştir. Yahut bu manzume terbidir ve sehven tahmis başlığı eklenmiştir. Mecmua elimizde olmadığından musammatın tamamı hakkında değerlendirmede bulunmak mümkün değildir.

Kim katı lâ-ya'kılam bilmem gam-ı ferdâ nedür
 Anlamaz öz kendü hâlümden haber hâlâ nedür
 Eyle ser-mestem kim idrâk itmezem dünyâ nedür
 Men kimem sâkî olan kimdür mey-i sahbâ nedür (Tanyıldız, 2015: 33)

2. Fuzûlî'nin Gazeline Yazılan Nazireler

2.1. Bağdatlı Rûhî'nin Nazireleri

Fuzûlî'ye pek çok nazire yazan Bağdatlı Rûhî'nin (1534-1606), onun mesnevisindeki beş beyitlik meşhur gazeline de nazire yazdığı görülür. Rûhî, zemin gazelle aynı vezin ve beyit sayısında iki nazire yazmıştır. Yer yer Fuzûlî'nin üslubuna benzer ifadeler kullanan Rûhî'nin ilk naziresinde; *şeydâ, istignâ, dünyâ* ve *gavgâ* kafiye kelimeleri ortaktır. İlk nazirede *ra'nâ* ve *ammâ* kafiye kelimeleri farklıdır. İkinci beyitteki "öyle mest-i câm-ı 'aşkam bilmem" mısrai, zemin metnin matla beytindeki "öyle ser-mestem ki idrâk etmezem" mısraıyla neredeyse aynıdır. Rûhî'nin ilk tanziri, makta beytinde de daha belirgin görüleceği üzere zemin gazel gibi âşıkâne değil sûfiyâne/hakîmâne çizgisine daha yakındır:

1. Bâgda her şeb figân-ı bülbül-i şeydâ nedür
Şâh-ı gülde reng ü bûy-ı gonca-i ra'nâ nedür
2. Dirler istignâsı var ol serv-i nâzun lîk ben
Öyle mest-i câm-ı 'aşkam bilmem istignâ nedür
3. Cân virüp erbâb-ı 'irfânun müdâm içdükleri
Görsen ey sûfî şarâb-ı nâbdur ammâ nedür
4. Devlet istersen cihânda emr-i Hak'la kıl 'amel
Devlet-i bâkî 'ameldür mansıb-ı dünyâ nedür
5. 'Âkil isen hây u hûyından cihânun fârig ol
Rûhîyâ bir iki günlük 'ömr için gavgâ nedür (Ak, 2001: 491)

İkinci tanzir, ilkinde göre zemin gazele uygun olarak âşıkâne türündedir. Ancak *istignâ* dışında diğer kafiye kelimeleri Fuzûlî'nin gazelinden farklıdır. Zemin gazelde aşka ve maşuka karşı bir teslimiyet söz konusuyken Rûhî'nin bu naziresinde "nedür" redifi, daha sorgulayıcı bir maksat taşımaktadır:

1. Bakmaz oldun 'âşika bu cevri nev-peydâ nedür
Hây zâlim biz hod öldük bunca istignâ nedür
2. Cânuma neyle urur dirsene hadeng-i cevri-yâr
Ey dil-i bîçâre bes ol ebrû-yı garrâ nedür
3. Baş kodun yolumda geç sevdâ-yı rif'atdan diyü
Kullugundan ben ki serden geçmişem sevdâ nedür
4. Ta'n u teşnî' itme ey sûfî görüp şeydâlugum
Cehli ko seyr eyle evvel ol ruh-ı zîbâ nedür
5. Cevri dildâra tahammül olunur bî-ihtiyâr
Rûhiyâ erbâb-ı 'aşka yâ gam-ı a'dâ nedür (Ak, 2001: 491-492)

2.2. Kâşif Es'ad'ın Naziresi

17. asır Halvetî şairlerinden Kâşif Es'ad, Fuzûlî'nin gazelinesi aynı vezinde, yedi beyit hâlinde tanzir etmiştir. *Sahbâ* ve *istignâ* kafiye kelimeleri müşterek olup Fuzûlî'nin üslubuna yakın bir gazeldir. Özellikle matla beytinde Fuzûlî tesiri daha belirgindir. İlk dört beyit, zemin gazelle muhteva olarak büyük oranda benzer olup farklılık yalnızca

söyleyiştir. 5. ve 6. beyitlerde ise Hz. Musa ve Hz. İsa'ya telmih vardır. Gazelde geçen "nedür" sorusu, daha sonra değineceğimiz üzere Usûlî'nin zemin gazelindeki gibi sorgulayıcı amaçtan ziyade "hayret"i bildirmek maksatludur:

1. Mest-i câm-ı 'aşk olaldan bilmezem sahbâ nedür
Meclis-i 'işret nedür yâ bâde-i hamrâ nedür
2. Öyle bî-hûş olmuşam ten kandedür cân kandedür
'Aklum irmez bir nazar dünyâ nedür 'ukbâ nedür
3. Zâyî' itdüm 'akl u hûşî kande baş u kande ten
Fikrümü derd-i mahabbet çaldı mı âyâ nedür
4. Nâ-murâdem gerçi çok dürlü murâdum var benüm
Sorsalar bilmem murâd-ı kalb-i bî-pervâ nedür
5. Hızra ta 'lîm itmede Mûsâ'ya hem-pâ olmazam
Lîk fehm itmeme nedür Mûsâ nedür beyzâ nedür
6. Gerçi dil 'ilm-i seyâhatde giçer 'İsâ-yı vakt
Sorsalar Meryem nedür bilmem dahî 'İsâ nedür
7. Kâşif irdi çünki kenzü'llâha müstagnî geçer
Lâ-cerem bilmez derûnında bu istignâ nedür (İlhan, 2015: 362-363)

2.3. Âsaf'ın Naziresi

18. asır şairlerinden Âsaf'ın Divan'ında Fuzûlî'ye nazire yazılmış yirmi civarında manzume mevcuttur. Bunlardan biri de onun söz konusu gazeline yazılan tanzirdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla zemin metne en çok benzeyen nazireyi Âsaf kaleme almıştır. Gerek vezin gerek beyit sayısı gerek kafiye kelimeleri Fuzûlî ile neredeyse aynıdır. Dil ve üslup, beyitlerde işlenen konular dâhil tüm hususiyetler, zemin gazeldeki beyitlerin sırasına da uygun şekildedir. İlk beytin ikinci mısraındaki *hamrâ* kafiye kelimesi zemin metinden farklı olsa da *sahbâ* kelimesinin eş anlamlısıdır. Beyitlerde mana birebir aynı olup sadece kelimeler yakın anlamlılarıyla değiştirilmiş gibidir:

1. Öyle serhoşem ki iz'ân itmezem dünyâ nedür
Ben neyem şârib olan kimdür mey-i hamrâ nedür
2. Gerçi dilberden dil-i nâ-kâma in'âm isterem
Sorsa dilber bilmem in'âm-ı dil-i şeydâ nedür
3. Vasıldan bî-ihyâc eyler dili seyr-i cemâl
Tâlibe matlûbdan ammâ bu istignâ nedür
4. Hilkat-i dünyâ vü mâfihâ bilen kâmil degül
Kâmil oldur bilmeye dünyâ vü mâfihâ nedür
5. Âsafâ dūd-ı derûnun pür idüpdür 'âlemi
Ger hevâ-yı 'aşk-ile memnûn isen gavgâ nedür (Kaya, 2009: 464)

2.4. Sutûrî'nin Nazireleri

19. asır şairlerinden Sutûrî (1828'de sağ) Fuzûlî'nin adı geçen gazeline, tespit edebildiğimiz kadarıyla en fazla nazire yazan şairdir. *Divan*'ındaki bu üç nazire dışında onun başka gazellerine de yazılmış tanzirleri ve tahmisleri mevcuttur. Fuzûlî tesirinin daha yoğun hissedildiği ilk naziresi, aynı vezinde söylenmiş olup zemin gazelden farklı olarak yedi beyittir. İlk beyitteki "öyle Mecnûnam ki" başlangıcı zemin gazeldeki "öyle ser-mestem ki" ibaresiyle üslup ve mana olarak aynıdır. Matlada, Leyla ve Mecnûn'un adlarını da zikrederek Fuzûlî'nin mesnevisine de bir nevi gönderme yapmıştır. Yine ikinci beytin ikinci mısraı da aynı şekilde benzer olup *mey ü sahbâ, gavgâ ve dünyâ* gibi bazı kafiye kelimeleri ortaktır:

1. Öyle Mecnûnum ki bilmem ismini Leylâ nedür
İtdigüm 'arz u temennî dutdigum da'vâ nedür
2. İçmişüm rûz-ı ezelden câm-ı vahdet cür'asın
Mest-i 'aşkum tâ ebed bilmem mey ü sahbâ nedür
3. Ârû-mend-i 'izârum feyzüm andan bulmuşum
Resm ü âyîni cihânda bilmezüm sevdâ nedür
4. Bir cemâlün olmuşum âvâre-i efgendes
Düşmüşüm âteşlere bu çekdigüm gavgâ nedür
5. Sehvdür şol kimse kim benden umar 'akl-ı kemâl
Kâmil oldur düşmedi teşvîş ile dünyâ nedür
6. Bâg-ı dehrün sünbül ü reyhânına yok i'tibâr
Kim harîf vakti nazar kıl gör gül-i ra'nâ nedür
7. Ey Sutûrî rızık için bir nâsa itmem ser-fürû
Hak'dan öze intisâb-ı dergeh-i vâlâ nedür (Adaş, 2008: 275-276)

Sutûrî'nin ikinci tanziri yine aynı vezinde nazmedilmiş olup sekiz beyittir. Bu tanzir, ilkinde kıyasla zemin gazelden daha farklı bir üsluba sahiptir. Zira "nedür" redifi, aşk ve aşkın hâllerine dair bir şaşkınlığı bildirmek amaçlı değildir. Burada, soru gayesi daha belirgin bir üslupla kullanılmıştır. Dördüncü beyitteki *dünyâ* kafiye kelimesi dışında bir müştereklik yoktur. Yine de son beyitte *Leyla ile Mecnûn*'a bir telmih söz konusudur:

1. İtmeyen teslîm-i cân dost yolına da'vâ nedür
'Aşka lâyük olmadı ol bilmedi sevdâ nedür
2. Gerçi ben dostile kârum tâ ezel sag eyledüm
Müdde'â leh bilmezem sag itdügüm da'vâ nedür
3. Subh-dem bîhûde gördüm 'andelîbi zâr ider
Râzıdur çün 'aşkile yâ itdügi fehvâ nedür
4. Mâlı câhı istemez 'aşkile başun hoş iden
Çün mahabbet dostadur bu mâ'il-i dünyâ nedür
5. Gûşe-i genc ü ferâgatdür kişiye 'izz ü câh
Dîde-i 'uşşâka zâhid tâlib-i me'vâ nedür

6. Bâde-i la'lünle dil bir keyf hâsıl eylemiş
Sâkıyâ içmem o pür-câm-ı mey-i hamrâ nedür
7. 'Âşıkun gir hâtırın ta'mîrine sa'y eyle kim
Dil nazar-gâh-ı Hudâ'dur Ka'be-i 'ulyâ nedür
8. Ders-i 'aşkı Kays'dan öğren Sutûrî bul murâd
'Aşkile bulmuş o Mevlâ'sın dir Leylâ nedür (Adaş, 2008: 260-261)

Sutûrî'nin üçüncü naziresi de *fâilâtun fâilâtun fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmış olup altı beyittir. İkinci tanzirine nazaran ilk naziresi gibi Fuzûlî'nin gazeline daha yakın bir üsluba sahiptir. Özellikle üçüncü beyitteki "*sâkî kim meclis ne meclis hem mey ü sahbâ nedür*" mısraı, Fuzûlî'nin "*ben kimim, sâki olan kimdir, mey ü sahbâ nedür*" mısraıyla neredeyse aynıdır:

1. Ey kılan da'vâ-yı 'aşk bildün mi ki sevdâ nedür
Kays ile Ferhâd'a sor Şîrîn ile Leylâ nedür
2. Râh-ı 'aşkda cânını bezl itmeyen dost yolına
İtmesün bîhûde lâf ol kim 'abes da'vâ nedür
3. Mest-i 'aşkun hâlini 'âkîllar idrâk eylemez
Sâkî kim meclis ne meclis hem mey ü sahbâ nedür
4. Dîde-i cân birle gel eyle temâşâ 'âlemi
Bî-asıl dünyâ için bu itdügün da'vâ nedür
5. Hor u mûr u mâr olur encâmı cism-i nâzenîn
Böyle hüsne iftihârün ey ruh-ı zîbâ nedür
6. Gülşen-i hüsnün bahârı dûr olub itdün güzâr
Ey Sutûrî hây hüy bu dil-i şeydâ nedür (Adaş, 2008: 261)

2.5. Ahmed Cezbî'nin Naziresi

Himmetzâde Ahmed Cezbî (ö. 1829), Fuzûlî'nin gazeline aynı vezinde altı beyitlik nazire yazmıştır. Bazı beyitlerde Fuzûlî üslubu görülmekle birlikte *istignâ* dışında ortak kafiye kelimesi yoktur. Fuzûlî, "*öyle ser-mestem ki*" diyerek sözlerine başlarken Cezbî, "*serhoş-ı derd-i aşkım*" diyerek gazeline giriş yapar. İkinci beyitte ise Leyla ile Mecnûn'a telmih vardır:

1. Serhoş-ı derd-i 'aşkım bâde-i hamrâ nedir
'Âşık-ı şûrîdeyim başımdaki sevdâ nedir
2. Ben o Mecnûn-i visâl-i yârim ey zâhid bu gün
Dâg-ı 'aşk-ı yârde bu âteş-i Leylâ nedir
3. Yakdı yandırdı vücûdum mülkünü edsâr-i 'aşk
Bî-vücûdum ben bu gün 'âlemde vâveylâ nedir
4. Ben dil-i şeydâyım 'aşkım aşdı başımdan yüce
Çağlayu 'ummân olan 'aynımdaki deryâ nedir

5. Lîk dilim bilmezlere keşf eylemem esrârımı
Sırr-i 'aşka hem-demim ammâ bu istignâ nedir
6. Yârin görmek diler Cezbî cemâl-i ka'besin
Arada bîgânelerde yâ kuru da'vâ nedir (Maleky, 2012: 217-218)

2.6. Şeref Hanım'ın Naziresi

Şeref Hanım (1809-1861), musammatlar bahsinde ifade edildiği üzere Fuzûlî'nin adı geçen gazelini tahmis etmiş, dokuz beyitlik bir de nazire yazmıştır. Zemin gazelle aynı vezinde yazılan şiirde *istignâ*, *sahbâ* ve *gavgâ* kafiye kelimeleri müşterektir. Gazelin türü müzeyyel olup mahlastan sonraki beyitte Hz. Mevlana övgüsü vardır. Şeref Hanım'ın manzumesinde Fuzûlî'nin redifi kullanma üslubu görülmez. Onun bu gazeline Hatice Nakiyye Hanım (1845-1899) ve Şerif Ahmed Reşid Paşa'nın (1274-1918) yazdığı birer tahmis mevcuttur:

1. 'Âşık bu cevri pey-der-pey bu istignâ nedir
Kasdın öldürmek mi ihyâ mı 'aceb cânâ nedir
2. 'Âkıbet mülk-i derûnum vakf-ı hasret eyledin
Niyyetin şimden girü ey şûh-ı müstesnâ nedir
3. Sensiz ârâm itdigim 'âlemde vasl ümmîdidir
Olmasa dîdâr zevk-i cennet-i a'lâ nedir
4. Birdir 'indimde mey-i nâb ile âbın kıymeti
Neş'e yok gönülümde bilmem sâgar-ı sahbâ nedir
5. Benzemez Ferhâd u Kays'a hâlet ü keyfiyetim
Var benim başımda yâ Rab özge bir sevdâ nedir
6. Müstakîm ol itme âdâb-ı mahabbetde kusûr
Her belâyâ vir rızâ agyâr ile gavgâ nedir
7. Tâlib-i derd olmadır ehl-i dile fermân-ı 'aşk
Yâ ser-i kûyında yârin bunca vâveylâ nedir
8. Olmadın 'îd ile nev-rûz ile mesrûr u be-kâm
Bilmedim gitdi Şeref matlûbunu hâlâ nedir
9. İncidir dervîş-i dil-rîşin felek zannım meger
Bilmiyor yâ hû erenler gayret-i Monlâ nedir (Arslan, 2018: 226)

2.7. Musa Kâzım Paşa'nın Nazireleri

Musâ Kâzım Paşa (1821-1890), Fuzûlî'ye pey-rev şairlerden biri olarak ona pek çok nazire ve musammat yazmıştır. Kendisini "zamanın Fuzûlî'si" olarak gören şair (K.18/17), onun mezkûr gazeline de iki nazire yazmıştır. Aynı vezinde nazmedilmiş yedi beyitlik ilk tanziri, Yenişehirli Avnî ve Emrî Murad'ın manzumelerindeki gibi "öyle Mecnûnam ki" ibaresiyle başlamaktadır. Bu matla beyti, Fuzûlî üslubunda olup sadece bazı kelime farklılıkları vardır. "Ben kimem Leylâ-yı dil kimdür" ibaresi, Fuzûlî'de "ben kimem sâkî olan kimdür" şeklindedir. Beşinci beyitteki "sorsa ammâ bilmezem hâl-i dil-i rüsvâ" mısraı, Fuzûlî'de "sorsa canân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ"

şeklinde. Sadece *dil-i şeydâ* kafiye kelimesi ortak olup "nedür" redifinin kullanımı, zemin gazeldeki gâyeyle örtüşmektedir:

1. Öyle Mecnûnam ki bilmem çekdiğüm sevdâ nedür
Ben kimem Leylâ-yı dil kimdür dil-i şeydâ nedür
2. 'İllet-i îcâd-ı 'âlem bir mahabbetdür hemân
Yâ Rab ol bir lafzda bu bî-'aded ma'nâ nedür
3. Derd-i dilden âh u vâ-veylâ iden 'âşık degül
'Âşık oldur itmeye idrâk-i vâ-veylâ nedür
4. Mübtelâ-yı mihnet-i 'aşkam velî müşkil bu kim
'İllet-i mihnet ne bilmem çekdiğüm belvâ nedür
5. Lutf idüp hâl-i dilümden eylemez yârüm su'âl
Sorsa ammâ bilmezem hâl-i dil-i rüsvâ nedür
6. Ben de bir mâhîsiyem deryâ-yı imkânun çi sûd
Bilmezem mâhiyyet-i deryâ ne hâl-i mâ nedür
7. Bî-haberlerdür iden da'vâ-yı istikbâl-i 'aşk
Ben ki merd-i 'ârifem Kâzım bana da'vâ nedür (Bardakçı, 2007: 935)

Musâ Kâzım Paşa'nın ikinci tanziri de zemin gazelle aynı vezindedir. Bu nazirede beyit sayısı on olup *sahbâ* ve *gavgâ* gibi bazı kafiye kelimeleri müşterektir. İlk tanzirine kıyasla üslup ve muhteva olarak zemin gazelden daha bağımsızdır. Yine de Fuzûlî'nin söyleyişlerini hatırlatan söylemler yer almaktadır. İlk beyitteki "*ben neyem*", dördüncü beyitteki "*sorsam*" şeklindeki başlangıçlar Fuzûlî'yi çağrıştırmaktadır:

1. Mihr-i evc-i hayretem fark itmem istisnâ nedür
Ben neyem 'âlem ne sırr-ı vahdet-i eşyâ nedür
2. Mest-i müstagrak degüldür isteyen sahbâ-yı 'aşk
Mest odur kim bilmeye keyfiyyet-i sahbâ nedür
3. Derd-i dilden bî-haberlerdür ider dermân taleb
Ehl-i derd için devâ ne derd-i lâ-yuhsâ nedür
4. Halk-ı 'âlem ser-be-ser turmuş cihân gavgâsına
Sorsam ammâ kimseler bilmez ki bu gavgâ nedür
5. Seyre geldük biz bu câyı 'âlem-i envârdan
Şimdi ârâm eylemekçün bunda istid'â nedür
6. 'İllet-i îcâd-ı 'âlem bir mahabbetdür hemân
Yâ Rab ol bir lafzda bu bî-'aded ma'nâ nedür
7. Rind-i deryâ-nûş-ı bezm-i hayret-ender-hayretem
Dil sebû-yı bâde-i tevhîd u cân-peymâ nedür
8. Geh safâ vü hüzn geh havf u recâ geh kabz u bast
Bir 'aceb hâletdeyem kim bilmezem hâlâ nedür

9. Neşr-i envâr-ı visâle var iken kudret bu gün
Hikmetinden sormak olmaz va'de-i ferdâ nedür
10. Hakkı idrâk itmeyenler havf ider mahlûkdan
Ben ki merd-i 'ârifem Kâzım bana pervâ nedür (Bardakçı, 2007: 942-943)

2.8. Abdî'nin Naziresi

Abdî-i Karahisarî (ö. 1884), musammatlar bahsinde de değinildiği üzere Fuzûlî'nin gazelini tahmis etmiş ve bir de aynı vezinde yedi beyitlik nazire yazmıştır. Abdî, gazelinin makta beytinde, nazire geleneğine uygun olarak zemin gazel sahibi Fuzûlî'yi yâd ederek onu övmüştür. Fuzûlî'nin kaleminin takipçisi olan Abdî, onu aşkta üstat olarak kabul eder. Abdî'nin tanzirinde sadece *gavgâ* kafiye kelimesi müşterektir. Üçüncü beyitteki "*bilmezem ben sorsa*" ibaresi, Fuzûlî'deki "*sorsa cânân bilmezem*" mısraındaki söyleyişle aynıdır. Bunun dışında üslup olarak belirgin bir benzerlik müşahede edilmez. Abdî'nin tanzirinde "nedir" redifinin işlevi Fuzûlî'ninkinden farklı olup sorgulama ve cevap alma amaçlıdır:

1. Söyle zâhid neş'e-i mey gulgul-i mînâ nedir
Rind-i dâna-dil ile bu etdigin gavgâ nedir
2. Safha-i sînemde pinhân ederim derken 'aceb
Râz-ı 'aşkı şimdi böyle 'âleme ifşâ nedir
3. Öyle gark-ı lücce-i girdâb-ı hayret olmuşum
Bilmezem ben sorsa sâ'il sâhil ü deryâ nedir
4. Lutfunu görmektedir ancak rakîb-i küştenî
Bu degil de 'âşık öldürmek a zâlim yâ nedir
5. Kavlini fi'linle tekzîb etmede ehl-i rumûz
Çünkü 'aşk-ı yârdan geçdikse bu sevdâ nedir
6. Müftî-i 'aşk u hevâdan vasla dâ'ir el-cevâb
Mezheb-i 'aşk üzere hakkın yog ise da'vâ nedir
7. Mâ-cerâ-yı 'aşkı idrâk etmemişken 'Abdiyâ
Peyrev-i kilik-i Fuzûlî olmaga ma'nâ nedir (Sağlam, 2011: 294-295)

2.9. Yenişehirli Avnî'nin Naziresi

19. asır şuarasından Yenişehirli Avnî (1826-1883), kendi beyanıyla "*tarz-ı Fuzûlî*" ile ona nazireler yazan şairlerden biridir. Tanzir ettiği şiirlerinden biri söz konusu gazelidir. Zemin gazelle aynı vezinde yazılan manzume, altı beyittir. Son beyitte "nedür" redifi aksamaktadır. İlk beyitte yoğun şekilde Fuzûlî tesiri hissedilmektedir. Emrî ve Musâ Kâzım'ın manzumelerindeki gibi "*öyle Mecnûnam ki*" kalıp ifadesiyle başlamaktadır. İlk beyit Musâ Kâzım'ın ilk gazelindeki "*öyle Mecnûnam ki bilmem çekdiğüm sevdâ nedür/ ben kimem Leylâ-yı dil kimdür dil-i şeydâ nedür*" matla beytiyle neredeyse aynıdır. İki şair de çağdaş olduğundan kimin kimden etkilendiğini tespit etmek mümkün değildir. Bize göre Musâ Kâzım, Avnî'den etkilenmiştir:

1. Öyle Mecnûnam ki bilmem düşdiğüm sevdâ nedür
Ben kimem Leylâ olan kimdür dil-i şeydâ nedür

2. Gark-i mevc-i hayretem ol rütbe kim fark eylemem
Keşî-i gerdûn nedür sâhil nedür deryâ nedür
3. Kangı maşrıkdan tulû' itdi o mihr-i ser-bülend
Dilde bu tûfân-ı bâng-i Rabbiye'l-a'lâ nedür
4. Ey çerâg-ı 'ârizun pervâne-cûy-ı iştiyâk
Bu nikâb-ı Len-terânî reng-i istingâ nedür
5. Sen bilürdün ey gönül yârün ne hûnî oldığın
Mübtelâ-yı 'aşkı oldun şimdi bu şekvâ nedür
6. Hikmet-i işrâkdan âfâkdan bahs eylemem
'Avniyâ ben rind-i ma'nâyum sözüm rindânedür (Turan, 1998: 722)

2.9.1. Su'ûdu'l-Mevlevî'nin Avnî'ye Tanziri

20. asır şairlerinden Su'ûdu'l-Mevlevî (1882-1948), Yenişehirli Avnî'nin gazelini tanzir etmiştir. Bu hususu divanındaki nottan anlıyoruz. Zira onun bir başka gazellerini de tanzir ettikten sonra manzumesinin başına *"yine şâ'ir-i a'zam müşârün ileyhin"* bilgisini ekleyerek Avnî'nin *"Öyle mecnûnum ki bilmem düşdüğüm sevdâ nedir/ Ben kimim Leylâ olan kimdir dil-i şeydâ nedir"* matlainı verir. Ardından zemin gazelle aynı vezin ve beyit sayısındaki naziresini söyler. Son beyitte de nazire geleneğine uygun olarak tanzir ettiği Yenişehirli Avnî'yi yâd eder:

1. Öyle mahkûmum ki bilmem bâ'is-i da'vâ nedir
Ben kimim hâkim olan kimdir bu hûy u hâ nedir
2. Cilve-i raybe'l-menûn hayret-fezâ ol rütbe kim
'Aklım almaz bir zamân zımnındaki ma'nâ nedir
3. Ey visâl-i yek-demi şûriş-dih-i fehm ü 'ukûl
Hüsn-i mefrûzundaki reng-i füsûn-ârâ nedir
4. Dilleri etdin siyeh-rûz-ı zalâm-ı ibtilâ
Küfr-i zülfünde bu te'sîr-i şeb-i yeldâ nedir
5. Söylemişdim ben sana encâm-ı kârı ey gönül
Şimdi şekvâ bahtdan bî-câ değil de yâ nedir
6. İsr-i 'Avnî'den döner mi Mevlevî-i dil Su'ûd
Dil ki fark eyler sühandan maksad-ı aksâ nedir (İşler, 2005: 212)

2.10. Nâmık Kemâl'in Naziresi

Edebiyatımıza getirdiği yeniliklerle tanınan Nâmık Kemâl'in (1840-1888), gençlik yıllarında divan şairlerini çokça okuduğu ve onlara nazireler yazdığı malumdur. Bu nazirelerden biri de Fuzûlî'nin söz konusu gazeline olup anılan zemin gazeli aynı vezin ve beyit sayısında tanzir etmiştir. Tespit ettiğimiz nazireler içerisinde Âsaf'ın naziresinden sonra zemin metne en çok yaklaşan şair Nâmık Kemâl'dir diyebiliriz. Bilhassa matla ve hüsn-i matla beyitlerinde Fuzûlî üslubu belirgin şekilde hissedilmektedir. Gazeldeki, *dünyâ vü mâfihâ*, *dil-i şeydâ* ve *gavgâ* kafiye kelimeleri

zemin gazelle ortaktır. İlk beyitteki "şöyle hayranım ki", "ben kimim", dördüncü beyitteki "Âdem oldur bilmeye" ibareleri Fuzûlî tesirini göstermeye yeterlidir:

1. Şöyle hayrânım ki bilmem hayretim hâlâ nedir
Ben kimim idrâk ne dünyâ vü mâfihâ nedir
2. Cân u dil bahş eyledim cânâna ammâ sad dirîg
Bilmedim cânâne kim cân kim dil-i şeydâ nedir
3. Gamze müstagnî cünûn mühlik gönül müştâk-ı merg
Bir avuç hâke bu rütbe derd-i cân-fersâ nedir
4. 'İlm-i esmâdır mücerred sanma şânı âdemin
Âdem oldur bilmeye âdem nedir esmâ nedir
5. Nâmık eyle himmet-i 'âlf ile agyârı yâr
Bir denî dünyâ için dünyâ ile gavgâ nedir (Öztürk, 2011: 342-343)

2.11. Ahmed Kâmil'in Naziresi

19. asır şairlerinden Hocasâde Ahmed Kâmil (ö.1894), Fuzûlî'nin gazelini beş beyitlik kıt'a-i kebîre hâlinde, aynı vezinde tanzir etmiştir. İlk beyitte Mecnûn'a telmih yapılsa da üslup ve muhteva olarak Fuzûlî'nin gazelinden uzaktır. Yalnızca *gavgâ* ve *şeydâ* kafiye kelimeleri zemin gazelle ortaktır:

1. 'Âşıkânun hâl-i 'aşkı düşse istigrâka ger
Farka gelmezse hemân Mecnûn gibi sevdâ nedür
2. Şem'aya kendin yakar pervâneyi görmez misün
Her seherde nâle giryân bülbül-i şeydâ nedür
3. Ehl-i hâlün hâlünü fehm eylemez hiç ehl-i kâl
Çünkü bilmez yok yere bî-hûde bu gavgâ nedür
4. Fe'zkürûnî âyeti tefsîrini bilmiş iken
Cehr-i ihfâdan sebep 'âlemde ki da'vâ nedür
5. Mâsivâdan geçmeden Kâmil bilmez sırr-ı 'aşk
On sekiz bin 'âlemi seyrân [iden] 'ankâ nedür (İnan, 2016: 149)

2.12. İbrahim Hakkı'nın Naziresi

19-20. asır şairlerinden Kemahlı İbrahim Hakkı'nın (1850-1924) sekiz beyitlik tanziri vardır. Zemin gazelle aynı vezinde yazılan şiirde, nazire geleneğine uygun olarak asıl şiirin sahibi Fuzûlî de yâd edilmiştir. Hakkı'nın tanziri muhteva gibi şekil olarak da zayıf olup 3, 4, 5, 7 ve 8. beyitlerde kafiyenin bozukluğu söz konusudur:

1. Bülbül-i bâğ-ı bahârım söyle gel sevdâ nedür
Gül nedür feryâd nedür şâhid nedür şühâ nedür
2. Mey nedür hem ney nedür sermâ nedür germâ nedür
Söyle kim şâhum bilelim 'unsur-ı eşbâ nedür
3. Şems-i 'aşkun şu'lesi enbât-ı 'âlem eylesün
Küntü kenz esrârını hiç bilmeyen insân nedür

4. Zincir-i zülf-i zarîfân da esîrdür 'âşıkân
Bendegân-ı Hakk iken pâ bende-i hûbân nedür
5. Mevsim-i gülde hemân feryâd iden bülbül gibi
Da'va-i 'aşk eyler isen itdigün bühtân nedür
6. Vâkîf-ı esrâr-ı Hak'sun mahrem-i Mollâ-yı Rûm
Zirve-i kâf-ı karargâh eyleyen 'ankâ nedür
7. Şâ'ir-i şöret-şi'ârum hem dahı 'azbü'l-beyân
Bilmezem şem'î Fuzûlî şâ'ir-i su'bân nedür
8. Bu Kemâhî pür-günâha yâ Kerîm u yâ Rahîm
Dime mahşerde lâhî itdigün 'ıysân nedür (Türkyılmaz, 2014: 136-137)

2.13. Alî Emîrî'nin Naziresi

Alî Emîrî (1857-1924) de Fuzûlî'nin gazeline nazire yazan şairlerdendir. Ancak bu gazel yayımlanmış *Divan'*ında değil de *Tarih ve Edebiyat Mecmuası'*nda bulunmaktadır. Burada Nâmık Kemâl'in ve Muhyiddin'in tanzirleri de kayıtlıdır. Alî Emîrî'nin 10 beyitlik tanziri yine aynı vezinde olup *dil-i şeydâ*, *sahbâ*, *istignâ* ve *dünyâ* kafiye kelimeleri müşterektir. Tanzirin ilk beytinde Fuzûlî üslubu hissedilir. Alî Emîrî, gazele "*öyle medhûşam ki*" ibaresiyle başlayarak Fuzûlî tesirini redif kullanımıyla da hissettirmektedir:

1. Öyle medhûşum ki bilmem etdigim şekvâ nedir
Yâr kimdir ben kimim derd-i dil-i şeydâ nedir
2. Sâgar-ı mînâ mıdır gam mı tahaccür eylemiş
Hûn-ı dil mi içdigim destimdeki sahbâ nedir
3. Derd ile döndüm nesîm-i âha bilmezsem n'ola
Sûret-i âyîne-i dünyâ vü mâfîha nedir
4. Bilmeden kurbân-ı cân etmek şerefdir 'âşıkâ
Cânı kurbân eylemekden maksad-ı aksâ nedir
5. Bilmiyorken 'aşkımı pek mûnis olmuşdun bana
Hiss edince şimdi ey rûhum bu istignâ nedir
6. Bir hayâtın hânumân-sûzî olur bir tîr-i âh
Ben niyâz etdikçe böyle tavr-ı bî-pervâ nedir
7. Geldigim günden beri dünyâya bir gün gülmedim
Dem-be-dem yâ Rab bana bu mihnet-i dünyâ nedir
8. Derdim âteş 'aşkım âteş ye'sim âteş el-aman
Bir avuç hâşâke böyle âteşin sevdâ nedir
9. Yak beni bin âteş-i Nemrûd'a ben etmem fütûr
Mülkü yâ Rab mahv eden bu fitne-i kübrâ nedir
10. Gerçi bir bahr-ı mu'azzamdır Emîrî kâ'inât
Mevcinin her katresinde gizlenen deryâ nedir (Öztürk, 2011: 342-343)

2.14. Mestî'nin Naziresi

20. asır Mevlevî divan şairlerinden Mestî (1921'de sağ), 30 Aralık 1920 tarihli bir gazelinde Fuzûlî'yi tanzir etmiştir. Zemin gazelle aynı vezinde tertip edilen altı beyitlik manzumede dil, üslup ve muhteva Fuzûlî'den farklıdır. Redifin soru sormak işlevinde kullanıldığı şiirde, *şeydâ* kafiye kelimesi dışında müşterek taraf yoktur.

1. Ey gönül âvâre oldun bilmedin sevdâ nedir
Gül için feryâd iden ol bülbül-i şeydâ nedir
2. Bî-habersin sırr-ı 'aşkdan 'andelib-i pür-nevâ
'Aşk ile sûzân olan pervâne-i bî-pervâ nedir
3. Vuslat-ı dil-dârdır 'âşıkların matlûbı çün
Meyl-i agyâr ile dilde hubb-i mâsivâ nedir
4. Ol nedir ki dîdesinden cûybâr eyler zuhûr
Âteşinden taglara bu şu'le-i ezfâ nedir
5. On sekiz bin 'âlemin esrârına vâkıf olan
Ol bilür ancak cihânda hilkat-i eşyâ nedir
6. Mestî ser-gerdân olan bilür mi bu devrânı hîç
Kim gelenler kim gidenler 'âlem-i 'ukbâ nedir (Dogan, 2015: 86)

2.15. Muhyiddin'in Naziresi

20. asır divan şairlerinden Muhyî mahlaslı Muhyiddin Râif Yengin (1880-1955) de Fuzûlî'den etkilenen ve ona tahmis ve nazireler yazan şairlerdendir. Muhyî'nin bilinmeyen bir manzumesi, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* içerisinde Nâmık Kemâl ve Alî Emîrî'nin tanzirleriyle birlikte kayıtlıdır. Zemin gazele uygun olarak beş beyit ve aynı vezinde nazmedilen tanzirde, *dil-i şeydâ*, *istignâ* ve *dünyâ* kafiye kelimeleri müşterektir. İlk beyitte, "ben kimim", ikinci beyitte "dünyâ vü mâfihâ", dördüncü beyitte, "rind odur kim bilmeye" ibareleri Fuzûlî üslubunu belirginleştirmektedir:

1. Bî-hûdum bilmem giriftâr olduğum sevdâ nedir
Ben kimim kimdir perestîdem dil-i şeydâ nedir
2. Anda gark olmuş yatar dünyâ vü mâfihâ bütün
Ey fezâ-yı sînesinde mevc uran deryâ nedir
3. Ben niyâz etmedikçe böyle nâ-becâ nâz etmeden
Maksadın ey neyyir-i tâbân-ı istignâ nedir
4. Meyl eder mi hây u hûy-ı 'âlem-i fânîye rind
Rind odur kim bilmeye âlâyîş-i dünyâ nedir
5. İ'tibârım devlet-i imrûzadur Muhyî benim
Gün bu gündür dem bu dem ben anlamam ferdâ nedir (Öztürk, 2011: 343)

3. Başka bir Nazire Kolunun Teşekkülü

3.1. Usûlî'nin Naziresi

16. asır şairlerinden Usûlî (ö. 1538), tespit edebildiğimiz kadarıyla “-â-” kafiye ve “nedür” redifli manzume yazan ikinci şairdir. Fuzûlî ile çağdaş olmaları, ilk manzumeyi kimin yazdığına dair bir tartışmayı beraberinde getirebilir. Usûlî'nin gazeli de *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Ancak beyit sayısı 11'dir ve muhtevası Fuzûlî'den farklı olarak tasavvufî hususiyetleri havîdir. Kafiye kelimelerine baktığımızda *gavgâ* dışında tamamı farklıdır.

Tasavvufî konuları işleyen bu sûfiyâne gazelin başka bir nazire kolunun zemin metnini teşkil ettiğini düşünmekteyiz. Usûlî, pek çok şaire nazire yazmıştır ve bunlardan biri de kendisinden üç yıl sonra vefat eden Fuzûlî'nin olması muhtemeldir. Ancak görüleceği üzere Usûlî, farklı bir nazire kolunun zemin şiirini yazmıştır. Makta beytinde İbrahim Gülşenî'nin adının zikredilmesi ona nazire yazmış olabileceğini akla getirmektedir. Gülşenî *Divan'*ında (Akay, 1996: 45-46) “-em” kafiye sesli ve “nedür” redifli biri 12, diğeri 7 beyitlik iki manzume yer alsada kafiye sesi Fuzûlî'den mülhemdir. Usûlî'nin bu gazeli sıradan bir manzume değildir. Zira Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri'*nde (Kurnaz ve Tatçı, 2000: 47) bildirdiğine göre; 18. asır şairlerinden İbrahim Nazîr/Nazîra (1693/94-1774/75), Usûlî'nin bu gazeline bir şerh yazmıştır. Ancak söz konusu şerh henüz daha gün yüzüne çıkmamıştır.

1. Ey hakikatden haberdârum diyen Mevlâ nedür
Çün şuhûdun yok durur bu itdügün gavgâ nedür
2. Bu meleklerdür ki secde eylediler Âdeme
Arasında bunların İblîse istisnâ nedür
3. Çünkü türâb degül isen epsem ol ey nâ-halef
Âdem oğlıyam diyü bu itdügün gavgâ nedür
4. Ey ki âdem-zâdesin âdem nedür bildür bana
Hem ana ta'lim olan külliyyet-i esmâ nedür
5. Anladunsa bâd u hâk u âb u âteş aslını
Anları cümle ihâta eyleyen deryâ nedür
6. Kûh-ı Kâfun n'eydüğün bildünse ey eşyâ-şinâs
Cism-i ma'dûm ile mevcûd andağ'ı ankâ nedür
7. Ger sübûtın nefy idüben bulmasa Hakdan vücûd
Zâhid-i hod-râ ne bilsün lâ nedür illâ nedür
8. Fıkıh-ı ekberdür bunu fehm itmedünse ey fakîh
Bil sana lâ yefkahûn ile olan îmâ nedür
9. Mâ ra eytü şey en illâ kad ra eytü rabbe fih
Anladun mı Rabbüni bildün mi ol eşyâ nedür
10. Hiss-i hayvânî çü a'mâdur didi vahyinde Hak
Rabbün idrâk eyleyen pes dîde-i bînâ nedür

11. Ey Usûlî kimse bilmez bu mu'ammâ nüktesin
Gülşeni'den bilmeyince 'alleme'l-esmâ nedür (İsen, 2020: 175-176)

3.1.1. Şânî'nin Usûlî'ye Tanziri

Tezkirelerde Şânî mahlaslı 12 civarında şair mevcuttur. Bunlardan *Divan* sahibi olanı, Ahmet Tuna Tunç tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Araştırmacı bahsi geçen *Divan*'ın hangi Şânî'ye ait olduğunu tam olarak belirleyememiştir. Kastamonulu Şânî ile Vardar Yeniceli Şânî üzerinde duran müellif, tercihini Kastamonulu'dan yana kullanmıştır. (Tunç, 2017: 6) Şânî'nin, Usûlî'nin mezkûr gazeline yazıldığını tespit ettiğimiz naziresinin bulunması, şairin, Garîbî'nin kız kardeşinin oğlu Yeniceli Yakup Şânî olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira Usûlî de Yeniceli'dir ve Balkan kökenli şairlerin birbirlerinden çokça etkilendiği bilinmektedir. Şânî'nin naziresi de Usûlî'nin manzumesiyle aynı vezin ve beyit sayısına sahiptir. Bu tanzirde de tıpkı Usûlî'deki gibi tasavvufî konulara yer verilmiş olup *esmâ*, *eşyâ*, *deryâ* ve *illâ* kafiye kelimeleri ortaktır. Şânî'nin bu gazelinden anlaşılıyor ki tanzir yahut tahmisler, kimliği meçhul şairlerin tespitinde de önemli bir işleve sahiptir.

1. Âdem ol ey tâlib anla 'ilmü'l-esmâ nedür
Sen nesin anı bilüp fehm eyle bu eşyâ nedür
2. Kaşlarıyla gözleri sırrından âgâh it seni
Kâbe kavseyne nazar kıl gör bu Ev ednâ nedür
3. On sekiz bin 'âlemi kılmış ihâta ser-be-ser
Ey dür-i maksûd-ı 'âlem anla bu deryâ nedür
4. Çünkü gark-ı bahr-ı vahdetsin ezelden tâ ebed
Ey muvahhid sen de pes bu lâ nedür illâ nedür
5. Şâhbâzın evc-i istignâ iden kerkes gibi
Lâyık olmaz tâlib olmak cîfe-i dünyâ nedür
6. Çünkü vahdette bir imiş lafz-ı ma'nâ nutk-ı savt
Kesret-i 'âlemde bunca sûret-i ma'nâ nedür
7. Vâlih-i 'aşk olmadınsa bu rumûzı bilmedün
Sorma bu Mecnûn [u] Leylâ Vâmık [u] 'Azrâ nedür
8. Ey vücûdında ene'l Hak sırrını bildüm diyen
Küntü kenzün mahremi oldunsa bu da'vâ nedür
9. Çünkü bildün mazharı zât u sıfât imiş özün
Açma râzın sakla bu esrârı gel ifşâ nedür
10. Ey kanâ'at kûşesinde mu'tekif olan civân
Vir haber kim bundan özge kenz-i lâ-yefnâ nedür
11. Mekteb-i 'aşkında sen levh-i zamîrün sâf kıl
Anlayasın Şânî'den tâ nüsha-i kübrâ nedür (Tunç, 2017: 153-154)

3.1.2. Askerî'nin Usûlî'ye Tanziri

17. asır Halvetî şeyhi ve şairlerinden Askerî mahlaslı Gülâbî Muhammed (1621-1693) *Divan'*ındaki 28 beyitlik "-â" kafiye sesli "nedür" redifli aynı vezinde söylenmiş manzumenin Usûlî'ye nazire olduğunu düşünüyoruz. Zira Usûlî'nin manzumesindeki mısralarla benzer söyleyişler göze çarpmaktadır. Usûlî'nin gazeli, "*Ey hakîkatden haberdârum diyen Mevlâ nedür*" şeklinde başlarken Askerî'nin manzumesi de "*Ey hakîkat-ı hakka 'ârif geçinen Mevlâ nedür*" şeklindeki yakın anlamlı mısrayla başlamaktadır. Askerî'nin tanzirinde de aynı tasavvufî muhteva söz konusudur. *Mevlâ, deryâ, ankâ, eşyâ, 'alleme'l-esmâ ve gavgâ* kafiye kelimeleri zemin gazelle müşterektir. Ayrıca Usûlî'nin manzumesinde görüldüğü gibi bazı ayetlerden de iktibaslar vardır:

1. Ey hakîkat-ı hakka 'ârif geçinen Mevlâ nedür
'Âlim isen vir haber sûret nedür ma'nâ nedür
2. Yir ile gök 'arş u kürsî ins ile cin yog iken
Küh-i zâtun pertevinden var olan peydâ nedür
3. Nûr-ı 'amâ menziline kâf u nûn emri ile
Kenz-i mahfiden gelen ol dürr-i bî-hemtâ nedür
4. Küntü kenzün 'âleminde bahr-i mutlak cûş idüp
Bâd-i hubb ile temevvüc eyleyen deryâ nedür
5. Âşiyân-ı kûh-ı lâhût kıdeminde per açup
Kâf-ı kudret üzre pervâz eyleyen 'ankâ nedür
6. Bir tecellîden zuhura geldi küllî kâ'inât
Lâ ile illâdan olan muhtelif eşyâ nedür
7. On sekiz bin 'âlem içre görinen hûdur hemân
Hak'dan artık var mı bir şey bu söze fetvâ nedür
8. Ber-vücûdun zillîdir hep 'âlem içre her ne var
Yedi tamu sekiz uçmak hûrî vü tûbâ nedür
9. Âdemi kudret eliyle kıldı zâtına sıfat
Anladun mı sen rümûzî 'alleme'l-esmâ nedür
10. Secde emretti melâ'ik âdeme hep itdiler
Arasında bunların iblîse istignâ nedür
11. Dâneyi kendim yiyüp cennetden ihrâc oldılar
Âdeme iblîs yüzünden olman gavgâ nedür
12. Aç gözün eyle temâşâ 'ibret ile kıl nazar
Sen seni bil kim bilesün Âdem ü Havvâ nedür
13. Câmî'-i zerrât olan hurşîd-i rahşân sendedür
Gir gönül iklimine gör 'âlem-i kübrâ nedür
14. Men 'aref sîrîndadır 'ayne'l-yakîn hakka'l-yakîn
Bilmedün bu sırrı zâhid itdigün takvâ nedür

15. Didi *mâ yentıku* kelâm 'izzetinde Hak işit
Remzini bildün mi anun sırr-ı *mâ evhâ* nedür
16. Söyleyen Hak işiden Hak cümle dilden hep kamu
Arada hiç kimse yokdur çekdiği gavgâ nedür
17. Ahmed-i Muhtâr'ı da'vet eyleyüp Cibrîl ile
Kâbe kavseyne varup irdiği *ev ednâ* nedür
18. Bunda kör olan buyurdu anda dahı kör olur
Bu kelâm-ı kibriyâda dinilen a'mâ nedür
19. Var mı eşyânun elinde hayr u şerri işlemek
Bu cihân içre yürüyen fitne vü gavgâ nedür
20. Bî-sütûni kesmede Ferhâd Şirîn derdine
Câdü-yi dehrün elinden sunılan helvâ nedür
21. Kays-ı nâ-kâmun başında yapdı kuşlar âşiyân
Anı sahrâda koyup Mecnûn iden Leylâ nedür
22. Kimisi dünyâyı ister kimi 'ukbâyı diler
Kimi Mevlâ'yı sevüp dir dünyâ vü 'ukbâ nedür
23. Kimi ef'âle irişmiş kimi ef'âl 'ilmine
Kimi esmâya irüp bilmez ki müsemmâ nedür
24. Zâhidün gönlinde cennet 'âşıkun maksûdı yâr
Herkesün başında dürlü dürlü bu sevdâ nedür
25. Gül nedür gülistân nedür gülşende güller şevkine
Derd ile feryâd iden şol bülbül-i şeydâ nedür
26. Gel hakikat gülistânında teferrüc eyleyüp
Verd-i reyhân ister isen gör gül-i ra'nâ nedür
27. Okuyan 'ayne'l-yakîn dersin hüve'l-hakdan bu gün
Anladı bildi cihânda ahsen-i hüsnâ nedür
28. Bî-nişândur kimse andan virmedi hergiz nişân
Sen tur epsem 'Askerîyâ itdigün da'vâ nedür (Karagöz, 1997: 79-80)

3.1.3. Sun'ullah Gaybî'nin Usûlî'ye Tanziri

17. asrın mutasavvıflarından Sun'ullah Gaybî'nin (1615?-1676?)'nin Usûlî'ye nazire olarak düşündüğümüz sûfiyâne gazeli, zemin gazelden farklı olarak yedi beyittir ve aynı vezinde söylenmiştir. Fuzûlî'nin gazelini çağrıştıran herhangi bir unsur görülmez. İlk mısradaki Usûlî'nin söylemine benzer bir üslup ve muhteva vardır. İkinci beyitteki "*lâ nedür illâ nedür*" ibaresi Usûlî'nin yedinci beytindekiyle aynıdır:

1. Sen 'arefden dem urursun di bana Mevlâ nedür
Ahmed'e nâzil olan Kur'ân'daki ma'nâ nedür
2. Sırr-ı tevhîdün rumûzın nefyile isbâtta

Sûfî gel benden sor anı lâ nedür illâ nedür

3. Üç ogilla dört ananın aslını vü fer'ini
Bilmeyen âdem ne bilsün kim tokuz baba nedür
4. Bâtını bu hâvâss-ı hamse-i zâhirdeki
Lems-i zevk-i şem' rü'yetle yâ bu asfâ nedür
5. Kıl vücûdun mısır içre rûhla nefsine nazar
Bilmek istersen eger Fir'avn ile Mûsâ nedür
6. Kutbı ârâm eyleyüp gerdûn gerdân olmada
Gâh hilâl gâh bedr olur kamer aya nedür
7. 'Âlem-i gâyb u şehâdet bir midür yohsa nedür
Rü'yet itdügün kamu eşyâ vücûd-ı 'ademî Gaybiyâ nedür (Kemikli, 1998: 310)

3.1.4. Şeyh Himmet'in Tanziri

17. asrın mutasavvif şairlerinden Bolulu Şeyh Himmet'in (1592-1683) yazdığı manzume, Fuzûlî'den ziyade Usûlî'ye nazire gibidir. Vezin her iki zemin gazele uysa da beyit sayısı Fuzûlî'ninkine denktir. Ancak kafiye kelimeleri (*gavgâ, deryâ, illâ, Mevlâ*) ve kullanılan dil ve üslup, Usûlî'yi işaret etmektedir. Yine muhtevada Usûlî'nin ele aldığı tasavvufî konular vardır. Özellikle ikinci beyit, Usûlî'den alınmış gibidir. Usûlî, "*Anladunsa bâd u hâk u âb u âteş aslını / Anları cümle ihâta eyleyen deryâ nedür*" derken Şeyh Himmet de "*Âb ü bâd ü hâk ü âteşden yaratdun Âdem'i/ Anda bir dil halk itdün dildeki deryâ nedür*" demektedir:

1. Bilmezem yâ Rabb benüm gönlümdeki sevdâ nedür
Râh-ı 'aşkunda benüm başumda bu gavgâ nedür
2. Âb ü bâd ü hâk ü âteşden yaratdun Âdem'i
Anda bir dil halk itdün dildeki deryâ nedür
3. Evvel ü âhir nihân ü âşikâr odur kamu
Nefy kıldı cümle sivâyı fehm kıl illâ nedür
4. Bü'l-'acebdür bu ki ebdân içre ervâh müttehid
Kimisi illâya mazhar kimisi de lâ nedür
5. Men 'aref sırrına vâsıl olmayanlar Himmetî
Zulmet-i nefis içre kaldı bilmedi Mevlâ nedür (Yetkin, 2016: 76-77)

3.1.5. Nakşî'nin Usûlî'ye Tanziri

17. asrın Halvetî şairlerinden Nakşî Alî Akkirmânî (ö. 1655), aynı vezinde yedi beyit hâlinde Usûlî'nin şiirini tanzir eder. Beşinci beyitteki "*zulmet içre câna anlar bilmedi Mevlâ nedür*" mısraıyla Şeyh Himmet'in matla beytindeki "*zulmet-i nefis içre kaldı bilmedi Mevlâ nedür*" mısraının benzer oluşu dikkat çekmektedir. Nakşî'nin naziresindeki *gavgâ, deryâ, illâ, Mevlâ* ve *ankâ* kafiye kelimeleri zemin gazelle ortak olup dil, üslup ile muhtevada da müştereklikler vardır:

1. Yâ İlâhî bilmezem bu bendeki sevdâ nedür

- Ya senün 'aşkın yolunda çekdigim gavgâ nedür
2. Od u su toprak u yelden söyleyen gevher senün
Ya gönül milkinde şâhım çalkanın deryâ nedür
  3. Cümleden 'ibret budur kim nefh olan bir nûr iken
Nicer illâ'ya düşmüş nicesinden lâ nedür
  4. Evvel oldur âhir oldur zâhir oldur bâtın ol
Lâ'yı iskât eyle ey dil bilmiş ol illâ nedür
  5. Ref' idüp kendin aradan bilmeyenler nefsinin
Zulmet içre câna anlar bilmedi Mevlâ nedür
  6. Dem urup halkın içinde zâhid-i hod-bîn bu gün
Cehlin izhâr eyleyüp bu itdiği da'vâ nedür
  7. İtmeyenler Kûh-ı Kâfî Nakşiyâ ser-pâ şikâr
Bilmediler milk-i tenden per açan 'ankâ nedür (Atik, 2003: 199)

3.1.6. İsmail Hakkî'nin Usûlî'ye Tanziri

17. asrın Celvetî şairlerinden İsmail Hakkî (1653-1725)'in altı beyitlik manzumesinin Usûlî'ye yahut onun başlattığı nazire koluna mensup başka bir mutasavvıf şaire bir tanzir olduğunu düşünüyoruz. Vezin, zemin gazelle ayındır ve sadece "illâ" kafiye kelimesi müsterektir. Yine gazelde işlenen konular da tasavvufa dairdir:

1. Bir 'aceb sevdâdayam kim bilmezem sevdâ nedür
'Âşık u ma'şûk kimdür 'ışk-ı bî-pervâ nedür
2. Cümlesi ehl-i nazar yanında birdür ey gönül
Zâhir u bâtın nedür pinhân u yâ peydâ nedür
3. Dilfirib-i 'âlem-i sugrâ olan kûteh nazar
Bilmedi hergiz hakikat 'âlem-i kübrâ nedür
4. Ol kadar gark-ı yem-i deryâ-yı tevhîd oldı kim
'Ârif olan bilmedi isbât ü istinşâ nedür
5. Tâlib-i Hak olana 'arz eyleme kevneyni var
Kim anun yanında bu dünyâ nedür 'ukbâ nedür
6. Hakkıyâ nefy eyledünse dilden agyâr-ı Hakk'ı
Yâri buldun sırrı bildün anladun illâ nedür (Yurtsever, 1990: 273)

3.1.7. Salâhaddîn Uşşâkî'nin Usûlî'ye Tanziri

18. asrın tarikat erbabı şairlerinden Salâhaddîn Uşşâkî de (1705-1782) Usûlî'yi tanzir etmiştir. Usûlî kolunun dikkat çekici özelliği, nazire yazan tüm şairlerin sûfî kimliğinin ön planda olmasıdır. Zemin gazelden farklı olarak Salâhî'nin manzumesi de yedi beyittir ve aynı aruz kalıbıyla nazmedilmiştir. Bu nazire de din ve tasavvuf konularını muhtevidir ve *alleme'l-esmâ* ve *deryâ* gibi bazı kafiye kelimeleri ortakdır:

1. Çünkü Âdem-zâdesin bil âdem-i ma'nâ nedir
Âdem isen anla sırr-ı 'alleme'l-esmâ nedir

2. Mazhar-ı esmâ-yı hüsnâdır bu 'âlem ser-te-ser
İsm-i a'zam mazharı olan dil-i dânâ nedir
3. Gel 'urûc eyle sivâdan anla mi'râc-ı dili
Kâbe kavseyne irüp bil sırr-ı ev ednâ nedir
4. Kalbi tathîr it sivâdan kâbil-i ilhâm ola
Bilesin Hakke'l-yakînde sırr-ı mâ-evhâ nedir
5. Teşne-leb vâdî-i firkatde gezersin sû-be-sû
Katre-i tende telâtum eyleyen deryâ nedir
6. Mürşidin ayagina düş çek dü 'âlemden elin
Bildire 'ummân-ı dilde dürr-i bî-hemtâ nedir
7. Şöyle mest itsün Salâhî câm-ı 'aşkı cânı kim
Ni'met-i 'ukbâya hâşiş kalmasun dünyâ nedir (Açar, 2012: 311-312)

3.1.8. Süheylî'nin Tanziri

17. asır şairlerinden Süheylî de (1585-1634) "-â" kafiye sesli ve "nedür" redifiyle bir manzume yazmıştır. Ancak yedi beytilik bu manzume ne Fuzûlî ne de Usûlî'nin şiirindeki vezinle benzerdir. Süheylî'nin gazeli, *müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün* kalıbıyla nazmedilmiş olup muhteva olarak Usûlî'ye daha yakındır:

1. İy hemdem-i rûhâniyân sorma bana 'ukbâ nedür
Eyle te'emmül bir zemân bil ûlâ ne dünyâ nedür
2. İy çeşm-i câna merdümek her lahza mânend-i melek
Olur mesîrün nüh felek bildünse ger dünyâ nedür
3. Halvetde zâhid her seher eyler temennâ-yı diger
Fehm eylemez aslâ meger sırr-ı velev şî'nâ nedür
4. Dehr-i denîdür bî-vefâ 'ayş idelüm subh ü mesâ
Biz ibn-i vaktüz zâhidâ imrûz ile ferdâ nedür
5. Var ise âlî himmetün tûbâsın anma cennetün
Kaddini ol meh-tal'atun seyr eyle gör a'lâ nedür
6. Her serv-kad ü sîm-ten rûh-ı revândur cümleten
Cânâ temâşâ eyle sen ol şâhid-i ra'nâ nedür
7. Mâhiyyet anlarsan eger eyle beyân iy pür-hüner
Dilde Süheylî şûr ü şer dilberde istignâ nedür (Harmancı, 2018: 223-224)

SONUÇ

Fuzûlî, Türk edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biri olup 16. asırdan 21. asra kadar pek çok şair ve müellife tesir etmiştir. Onun yüzlerce gazelinin beş asırlık serüvenini, başka divanlar ve mecmualar içerisinde takip edebilmek mümkündür. Başta *Divan'*ndakiler olmak üzere *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisindeki bazı gazelleri çok sevilmiş ve yüzlerce şair tarafından tanzir, tazmin ve tahmis gibi çeşitli musammatlar yazılmıştır. Fuzûlî'nin şairlik kudretini gösterebilmek adına küçük bir numune olarak *Leylâ ile Mecnûn* içerisindeki gazelini ele aldık. Tespit ettiğimiz otuzdan fazla tanzir ve musammat bize, *Leylâ ile Mecnûn*'un geniş bir coğrafyada okunup benimsendiğini göstermektedir. Beş yüzden fazla divan ve şiir mecmuası taramasından hareketle denilebilir ki Fuzûlî'nin bu gazeli onun en çok sevilen/beğenilen ilk üç şiiri arasındadır.

Fuzûlî'nin gazeline yazılan tahmis, tesdis ve nazirelerin ekseriyeti 19. asır şairlerine aittir. Bu durum, asırlar ilerledikçe alternatiflere rağmen *Leylâ ile Mecnûn*'un daha çok okunduğunu göstermektedir. Fuzûlî, kıymeti asırlar ilerledikçe anlaşılan bir şair olup onun tesiri en fazla tasavvuf erbabı şairlere olmuştur.

Fuzûlî'nin adı geçen gazeline Şeyh Gâlib, Baba Tâhir, Şeref Hanım, Abdî, Emrî Murad ve Sipâhî olmak üzere altı şair tahmis yazmış olup Emrî Murad iki farklı tahmis yazmıştır. Sipâhî'nin tahmisi ise henüz elimizde değildir. Yazılan tahmislerin tamamı zemin gazele uygun olarak beş bent hâlinedir. Şeyh Gâlib'in tahmisi diğerlerine nazaran Fuzûlî seviyesine daha yakındır. Âkif'in tesdisi de tespit edilen tek farklı musammattır.

16. asırdan Usûlî ve Bağdatlı Rûhî, 17. asırdan Kâşif Es'ad, 18. asırdan Âsaf, 19. asırdan Sutûrî, Ahmed Cezbî, Musâ Kâzım, Şeref Hanım, Abdî, Yenişehirli Avnî, Nâmık Kemâli Ahmed Kâmil ve Alî Emîrî, 20. asırdan Mestî ve Muhyiddin Râif, bu gazeli tanzir eden şairlerdir. 20. asır şairlerinden Su'ûdu'l-Mevlevî ise Yenişehirli Avnî'ye nazire yazarak bu kola dâhil olmuştur. En fazla nazire yazan şair Sutûrî olup yazdığı üç tanzir ile dikkat çekmektedir. Yine Bağdatlı Rûhî ile Musâ Kâzım da ikişer nazire yazmıştır. Abdî ve Şeref Hanım ise hem tahmis hem tanzir yazan şairlerdir. Nazireler içerisinde Fuzûlî'nin zemin gazeline gerek vezin gerek kafiye gerek üslup ve muhteva olarak çok benzeyen tanzir, Âsaf'a aittir. Yalnızca Abdî ve Kemahlı İbrahim Hakkı, tanzirlerinde zemin gazeli sahibi Fuzûlî'yi yâd etmiştir.

20 civarında şairin Fuzûlî'nin sadece bu gazeliinden etkilendiği belirlenmiştir. Bu şairlerden Fuzûlî'nin çağdaşı Usûlî, kendi nazire kolunu oluşturmuş ve kendisi gibi pek çok mutasavvıf şair ona nazire yazmıştır. Usûlî'nin Fuzûlî'ye nazire mi yazdığı tartışılabilir. Ancak Fuzûlî ve Usûlî'den evvel bu redif ve kafiyenin başka bir şair tarafından kullanıldığına dair bir tespitimiz olmamıştır. Elbette "nedür" redifli gazeller vardır ancak bu kafiye yapısıyla başka bir gazeli bulunamamıştır. Usûlî'nin 11 beyitlik gazelinin muhtevası ile Fuzûlî'nin Mecnûn dilinden söylenmiş 5 beyitlik gazelinin muhtevaları, redifin kullanım amaçları birbirinden farklıdır. Fuzûlî kolunda bu redif bir hayreti bir tecahûl-i ârifi bildirmek işlevinde iken Usûlî nazire kolunda daha ziyade sorgulama, cevap alma maksatlıdır.

17. asırdan Şânî, Askerî ve Sun'ullâh Gaybî, Şeyh Himmet, Nakşî ve İsmail Hakkî, 18. asırdan Salâhaddîn Uşşâkî, Usûlî nazire koluna dâhil şairlerdir. 19. asırda herhangi bir şairin naziresi tespit edilmemiş olup bu asırda daha ziyade Fuzûlî'nin ağırlığını koyduğu görülmektedir. 17. asırda da Fuzûlî tesiri daha zayıftır ve Usûlî'nin manzumesi

ön plandadır. Şânî'nin kim olduğu da Usûlî'ye nazire yazmasıyla tespit edilmiş ve bir belirsizlik ortadan kalkmıştır. Bu durum nazire geleneğinin önemini bir kere daha ortaya koymuştur. Süheylî'nin tespit ettiğimiz gazeli ise vezin olarak en farklı metindir. 30 civarında şairin dolaylı yahut doğrudan Fuzûlî'den etkilenmiş olduğu görülür. Tanzir ve musammatlar içerisinde tehzil, nakîza özelliği taşıyan bir manzumeye ise rastlanılmamıştır.

KAYNAKÇA

- Açar, Bedriye Gülay (2012). *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Türkçe Divanı ve İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Adaş, Emine (2008). *Sutûrî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Admıç, Aysel (2007). *Âkif Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Ak, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Akay, Mehmet (1996). *İbrahim Gülşenî'nin Divanı*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Arslan, Mehmet (2018). *Şeref Hanım Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Atik, Hikmet (2003). *Nakşî Ali Akkirmâni Divanı*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Bardakçı, Ramazan (2007). *Musa Kâzım Paşa Hayatı Sanatı ve Külliyyatı*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Çıpan, Mustafa (1997). "Fuzûlî'nin Gazellerine Yazılan Nazîrelerden Bazıları ve Bestelenmiş Şiirleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (3): 103-114.
- Doğan, Fatma (2015). *Mestî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Direkli, İbrahim (2022). *Musammat Mecmuaları ve Gencîne-i Eş'âr (Millî Ktp. Yz. A 1641) İsimli Musammat Mecmuası*. Doktora Tezi. İstanbul: Medeniyet Üniversitesi.
- Harmancı, M. Esat (2018). *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- İlhan, Enes (2015). *Kâşif Es'ad Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- İnan, Ömer Suat (2016). *Hocazâde Ahmed Kâmil Efendi ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- İsen, Mustafa (2020). *Usûlî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- İşler, Necati (2005). *Suudu'l-Mevlevî Hayatı Eserleri ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Karagöz, Halil (1997). *Askerî Divanı'nın Tenkidli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kaya, Hasan (2009). *18. yy Şairi Âsaf ve Divanı*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kemikli, Bilal (1998). *Sunullâh-i Gaybî Divanı*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Köksal, Mehmet Fatih (2018). *Sana Benzer Güzel Olmaz-Divan Şiirinde Nazire*. İstanbul: Büyüyen Ay Yay.
- Kurnaz, Cemal; Tatçı, Mustafa (2000). *Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri I-II-III*. Ankara: Bizim Büro Yay.
- Maleky, Mahnaz Roohi (2012). *Himmetsâde Ahmet Cezbî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Okçu, Naci (2011). *Şeyh Gâlib Divanı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Öztahtalı, İbrahim İmran (2009). *Bursalı Emrî Murad Efendi ve Divanı*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Öztürk, Tuncay (2011). *Ali Emîrî Efendi-Osmanlı Târîh ve Edebiyyât Mecmuası (1-320 Arası Sayfalar)*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Sağlam, Hacer (2011). *Abd-i Karahisârî ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Tanyıldız, Ahmet (2015). "Tahran'da Bulunan Türkçe Bir Şiir Mecmûası ve Neşredilmemiş Bazı Şiirler". *Hikmet Dergisi*. 1 (1): 1-49.

Tunç, Ahmet Tuna (2017). *Şânî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.

Turan, Lokman (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkidli Metin), Encümen-i Şuarâ ve Batı Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Türkyılmaz, Necla (2014). *Kemahlı İbrahim Hakkı ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi.

Yetkin, Yasemin (2016). *Bolulu Şeyh Himmet ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi.

Yurtsever, M. Murat (1990). *İsmail Hakkî Divanı*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.